

TOFIQ QULİYEVİN

"NƏSİMİ" FİLMİNƏ YAZDIĞI MUSIQI

Mehriban Paşayeva,

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dahi şair İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyi münasibəti ilə 2019-cu ilin "Nəsimi ili" elan edilməsi haqqında sərəncam verib. İlk dəfə Nəsiminin 600 illik yubileyi UNESCO-nun tədbirlər siyahısına salınmış və 1973-cü ildə beynəlxalq miqyasda qeyd olunmuşdur. Nəsiminin yubileyi Azərbaycanda da geniş qeyd edilib. XX əsrin 70-ci illərində yubileyə bağlı böyük mütəfəkkirin obrazı ədəbiyyat, musiqi, rəngkarlıq və heykəltəraşlıq, kino sənətində təcəssüm etdirilərək sənət əsərləri yaradılıb. Bu baxımdan, bəstəkarlarımızın yaradıcılığı da məhsuldar olub. Yubileyə əlaqədar Azərbaycan televiziya və radio komitəsi ən yaxşı romans və mahnılar üçün müsabiqə elan etmişdi. S.Ələsgərov, E.Mahmudov (Sabitoğlu), A.Rzayev, R.Mirişli və gənc bəstəkar E.Rüstəmovun əsərləri mükafata layiq görüldülər.

Bəstəkarlardan A.Rzayev və E.Sabitoğlu korifey şairimiz xatirasına vokal-simvolik poema həsr etmişlər. Yubiley konsertlərində Bakıda ilk dəfə olaraq C.Cahangirovun "Nəsimi" kantatası (sözləri R.Zəkanın) və F.Əmirovun "Nəsimi haqqında dastan" xoreoqrafik poeması səsləndirildi.

1973-cü ildə İsa Hüseynovun "Məşhər" romanı əsasında Bakı kinostudiyasının çəkdiyi "Nəsimi" filmi də bu yubileyə layiqli töhfələrdən idi.

"Nəsimi" bədii filminin ssenari müəllifi İ.Hüseynov, rejissor Həsən Seyidbəyliydir. Filmin musiqisini Azərbaycan SSR Xalq artisti Tofiq Quliyev bəstələmişdir. Filmin yaradıcıları Azərbaycan poeziyasının klassiki İmadəddin Nəsiminin həyatına və dövrünə aid tarixi materiallara, tədqiqat əsərlərinə və xalq rəvayətlərinə əsaslanaraq, canlı və gərgin hadisələrlə dolu, dərin məzmunlu, yüksək ideyalı romantik əsər yaratmış, həqiqət və ədalət uğrunda canını fəda etmiş şairin geniş və hərtərəfli xarakterini canlandırmağa müvəffəq olmuşlar.

Nəsimi azadlıq, insan səadəti və xoşbəxtliyi uğrunda fəal mübariz kimi tarixə düşüb. Dahi mütəfəkkirin bütün yaradıcılığı insan və insanlıq himnidir. O, başəriyyəyə sevinc və xoşbəxtlik gətirən nə varsa, təbliğ edir, insan həyatını alçaldan nəsnelərə lənət yağdırırdı. Nəsiminin yaradıcılığında əsrinin ideya cərəyanları və mütərəqqi fikirləri öz əksini tapmışdır. O, sözün əsl mənasında, dövrünün böyük oğlu, cəmiyyətin fəal üzvü idi.

Tarixi mənbələrə əsasən deyə bilərik ki, Nəsiminin həyatı (1369–1417) xeyir və insan naminə fədakarlıqla bağlıdır. Bunu tarixi faktlar və şairin tərcümeyi-halı bir daha təsdiqləyir. Nəsimi poeziyasının tezi belədir: insan Allah məqamlıdır və ondan şəərəfli yaradılış yoxdur. Bu fikir Nəsimi yaradıcılığında əsas yerlərdən birini tutmuş, poeziyasının leytmotivini təşkil etməklə müəlliflərə ilham verən prinsipə çevrilmişdir.

Yazıçı İsa Hüseynov və rejissor Həsən Seyidbəylinin əlində Nəsiminin həyat və yaradıcılığı haqqında dəqiq və geniş mənbələr, faktlar yox dərəcəsinə idi. Rejissor və ssenaristin əsas materialı şairin çoxcəhətli, dərin mənalı poeziyası olmuşdur. Bu, bir tərəfdən müəlliflərə müəyyən dərəcədə çətinlik törətsə də, digər tərəfdən yaradıcılıq təxəyyüllərinə geniş imkan yaradırdı. Müəlliflər naturalizmdən və sxematizmdən uzaqlaşmış, yüksək mənada bədii cəhətdən zəngin, realist əsər meydana çıxarmışlar.

Filmin dramaturgiyası çoxplanlıdır. Burada hüurlərin istər dini fanatizm, istərsə də teymurlərlə ideoloji mübarizəsinə, eyni zamanda Nəsimi ilə Fatimənin məhəbbətinə və müxtəlif qütblərdə dayanan xarakterlərin çarpışmalarına həsr edilmiş bütün sjet xətləri sənətlikliklə işlənmişdir.

Filmin musiqisi Teymurləngin və Şirvanşahın leytmotivləri ilə başlayır. Teymurləngin tarixi məhkumluğu Teymurləngin kaskin, qorxunc, vəhşi despotik musiqi temasında əks etdirilir.

25

MİSAL 1

Tema valtornaların müşayiətində səslənir. Sərt kvartet intonasionaları musiqidə herb xasiyyətinin yaranmasına səbəb olur. Teymur deyirdi: "Allah bir olduğu kimi padşah da bir olmalıdır". Onun məqsədi bu idi və buna görə asir, kasir, doğrayır, zəbt edir, şəhərləri və obaları xarabalığa çevirirdi. Filmin dramaturgiyasının inkişafında T.Quliyevin musiqisi böyük rol oynayır.

Şirvanşahın xarakteri musiqidə başqa tərzdə verilmişdir. Din, etiqad, inam təmizliyi onu hər şeydən az narahat edir. Onun hər iki ayağı torpaq üzərində dayanmışdır. O bilir ki, Teymur hamıdan çox həqiqi inamdan, etiqaddan danışsa da, lazım olan vaxt heç fikirləşmədən din, inam və Allahdan üz döndərir. Şahın inamı, etiqadı fayda və xeyirdir. Şəxsi fayda yox, dövlət faydasıdır. Onun bir məqsədi var – Teymurun əsarətindən azad olmaq və parçalanmış Azərbaycan torpaqlarını birləşdirib öz vahid hökmlərini altına almaq.

Onun xarakterinə uyğun olaraq musiqi teması mahnıvari sakit ifadə olunsada, buna baxmayaraq, musiqidə amirənəlik hökm sürür.

MİSAL 2

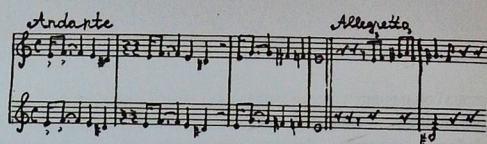
Leytmotiv yazıq səslə mis nəfəslı alətlərin müşayiəti ilə keçir.

Sonra həmin intonasiyanı simli, taxta nəfəslı alətlər inkişaf etdirir.

Bu intonasiyanın əsasında artırılmış sekondalı lad intonasiya oxuması durur. Musiqi bütövlüklə qəmli xarakter daşıyır. Bu da Şirvanşahın

daim fikrli olması, öz məqsədinə çatmaq fikri ilə yaşamasını bir daha təsdiqləyir. Xalqın obrazını, kölə vəziyyətində yaşamasını, onların əzab-əziyyətini, mübarizə etmək həvəsini göstərmək üçün bəstəkar "işgəncədən sonra" musiqi nömrəsini bəstələmişdir.

MİSAL 3

Burada bəstəkar iki musiqi fraqmenti yaratdı.

Birinci fraqment epik tərzdədir. Xalqın ağır həyatını təsvir edir. Ağır tempdə gedən qəmli musiqidir. İkinci fraqmentdə bəstəkar xalq məqamlarına üz tutur.

Kamançanı – skripka ilə zurnanı klarnet tembri ilə ifadə edərək xalq instrumentalizmini əvəzləmişdir.

Birinci fraqmentdə çahərgahın kiçik intonasiyası sekvensiya üsulu ilə müxtəlif yüksəklikdə məqam pillələrindən düzülmiş akkordlarla müşayiət edilir.

Frazanın axırında Şirvanşahın leymotivinin bir daha təkrarlanması xalqın kölə vəziyyətində olmasını, köməksizliyini göstərir.

XIV əsrdə məhz bu cür tarixi şəraitdə Azərbaycanda öz dövrünə görə progressiv olan hürufi cərəyanı meydana gəlir. Bu cərəyan islamın və teymurilərin hökmlərliyinin əksinə yönəlmişdir. Bu fəlsəfi cərəyanın banisi böyük Azərbaycan filosofu Fəzlullah Nəsimi idi. Nəsimi bu cərəyanın ən görkəmli nümayəndələrindən olub, lakin onun dünyagörüşü hürufi məktəbinin öyrətdiyi çərçivəyə sığmırdı. Şair öz əsərlərində humanizm ideyalarını ehtirasla canlandırır. İnsanı, onun aqlını, gözəlliyini, istedadını dünyanı başa düşmək qabiliyyətini tərənnüm edirdi. Bəstəkar hürufilərin xarakterizəsi üçün xalq mahnısına istiqamətlənir. Onların xarakteri "Xəlvət" musiqi nömrəsində verilir. Xalq mahnısına müraciyyətlə, xarakter etibarını ilə hürufilərin surəti canlandırılır.

MİSAL 4

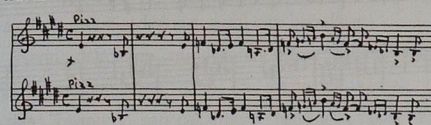

Mahnının teması klarnetdə arfaların fonu altında keçir. Temanın ağır tempdə gedən bu cür həzin səslənməsi hürufilərin humanist ideyalarını, ağıllı fikirlərini bir daha təsdiqləyir. Arfalar burada üç

səsliləri, simli alətlər isə akkordları səsləndirir. Əsas tema ilə fleytanın imitasiya şəklində səslənməsi çox gözəl vəhdət təşkil edir. Fleyta burada cavab kimi səslənir. Sonra tema skripkalarda səslənərək və yenə də klarnetə keçir. Bəstəkar bu mahnının inkişafına yaradıcılıqla yanaşmışdır.

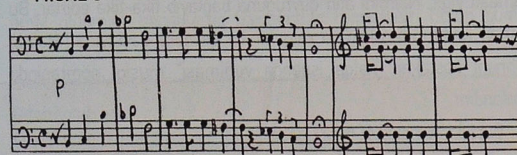
Teymurun obrazı "Teymurun hücumu" musiqi nömrəsində çox düzgün yaradılıb.

MİSAL 5

Onun obrazı sərt ritmlə, gərgin intonasionalarla aşılanıb. Gözünü qan tutmuş hökmdarın, qatı istibdadın çirkin daxili ələmi, qorxunc niyyətləri musiqidə kəskin boyalarla verilmişdir. Əsas tema yüksək taxta nəfəslı alətlərdə səslənir. Mis nəfəslı alətlər isə ostinato ritmik layını davam edir. İki tritonun uzlaşması qorxunc xarakterli motiv yaradaraq (fa, si, si fa) simlilərin kəskin vurğulu ifasında daha dəhşətli səslənir. Motivün təkrarı səs dinamikasını daha da gücləndirir. Teymur təşviş içindədir, elə bil dünyanın axırındır. Duyur ki, zorakılığının sonu çatmışdır. Təsədüfi deyildir ki, hirsini yuxuya getmiş əsgərin üstünə tökülür, onu vəhşicəsinə öldürür. Teymur geri çəkilməlidir. Onun bu vəziyyətini bəstəkar "geri çəkilmə" musiqi səhnəsində təsvir etmişdir. Bəstəkar burada Teymurun bir insan kimi səciyyəyəndirir.

MİSAL 6

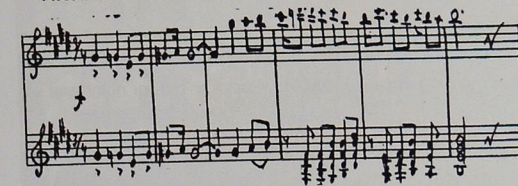
Onun daxili hiss və həyəcanlarını, güclü xarakterini musiqi vasitəsilə verə bilər. Bu, kino partiturasının dramatik səhnələrindən biridir. Bəstəkar həmin xarakteri göstərmək üçün qatı temblərdən, simlilərin və taxta nəfəslı alətlərin tutqun registrlərindən bəhrələnir. Burada daha çox musiqi bütövlüyündən və müxtəlif elementlərin iştirakından danışmaq olar. Qatı tələbkar səslənən musiqi temasının lanonik şəkildə verilməsi Teymurun xarakterini, mahiyyətini təşkil edir. Kanonun əsasında duran yeni temanın diapazonu genişdir. Septima sıçrayışı vasitəsi ilə əmələ gələrək tema daha sonra xramatik səslərlə tarazlaşır və gətdikcə "Teymurun" və "Teymurun hücumu"

nömrələrində təkrarlanan fraqmentlərlə qovuşur. Musiqinin ümumi kaloriti tutqun xarakter daşıyır.

İbrahim şah Teymurun hələlik susdurmaq üçün qiymətli hədiyyələr göndərməyi qərar alır. Amma hədiyyələri öz xəzinəsindən deyil, xalqdan almağı qat edir. Bu səhnə "Qiymətli hədiyyələrin yığılması" musiqi nömrəsi altında daha aydın görünür.

MİSAL 7

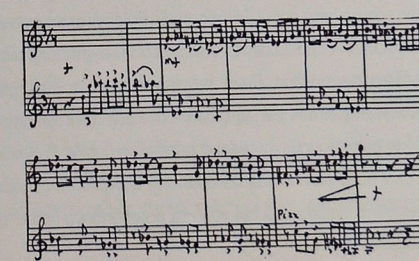

Bu musiqi nömrəsinin teması iki obraz üzərindədir. Birinci mövzu Şirvanşahın ritmik cəhətdən dəyişilmiş leymotivinə əsasən qurulmuşdur. Leytmotiv iki dəfə klarnet və arfaların fonu altında simli qruplarda keçir.

Rast məqamında bəstələnmiş ikinci tema əzab-əziyyət çəkən xalqın yazıq obrazını təsvirləyərək simli alətlərdə səslənir.

Teymur Fəzlullah Nəsimini İbrahimdən tələb edir. Burada güzəştə getmək lazımdır. Teymur Nəsiminin edamını tələb edir – yox, bu dəfə tabe olmamaq da olar. Nəsimi şahə lazımdır, onun əli ilə şah başsız qalmış hürufiləri öz tərəfinə çəkmək istəyir. Nəsimi şahı bu fikrindən döndərməyə cəhd göstərir. Lakin onun özünü əmanət kimi həbsə alırlar. Bu səhnəni Nəsiminin musiqi xarakteristikası ifadə edir.

MİSAL 8

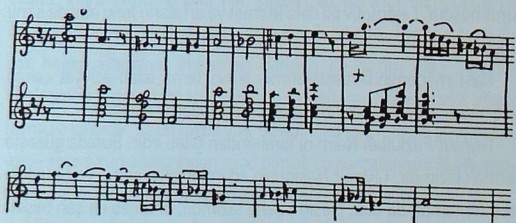

Şahın adamları Nəsimini həbs edən zaman musiqidə iti xasiyyətli ümumi hərəkətlər duyulur: mis nəfəslı alətlərin və skripkaların müşayiətində çahargahın qırıq-qırıq sekvensiya ilə inkişaf edilən motivlər həyəcanı bir daha artırır. Daha sonra həmin parça taxta nəfəslı alətlərin ifasında təkrarlanır.

Yaxın Şərqi iri mərkəzlərindən olan Şirvanı tənəzzüldən qurtarmaq və şagirdi Nəsimini azad etmək üçün Nəimi özü Şeyx Əzəmə tabe olur. "Birinci və ikinci gacava" musiqi nömrəsində Teymurun hiyləgər və vəhşi planı təsvirlənir. Hər iki musiqi nömrəsi, demək olar ki, eynidir. Burada əsas rol dramaturji ritmə verilmişdir. Ritmik ostinato laylarının bir-birinə toqquşması, bununla bərabər Teymurun leytmotivinin müxtəlif alətlərdə səslənməsi musiqi hərəkətini kulminasiya nöqtəsinə çatdıran zaman simlilərdə, mis və taxta nəfəslı alətlərdə yenə küt xasiyyətli daim təkrarlanan vəhşi motiv səslənir: ekranda bu zaman hürüfləri kəsib doğrayan iti xəncərlərin səsi eşidilir.

Nəimini Teymurun hüzuruna aparmazdan əvvəl o, qızı Fatiməyə vəsiyyətnamə yazmışdır. Bəstəkar musiqi nömrəsini ələ "Vəsiyyətnamə" adlandırır. Mərd, bununla bərabər qəmgin musiqi müdrik Nəiminin zəkasını, həyata dair fəlsəfi fikirlərini sonuncu dəfə əks etdirir.

MİSAL 9

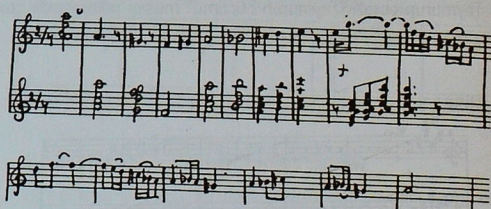

Arfaların işıqlı akkordları fonunda skripkalar çox təsirli olaraq çahargahın qəmgin melodiyasını səsləndirir.

Filmdə başqa personajlardan Şeyx Əzəm və onun qızı Şəmsiyyənin adlarını çəkmək olar. Şeyx Əzəmin həqiqəti islamdır – hansı ki, ölkədə hökmranlıq edən yeganə qəbul edilmiş dindir. Bu dinin arxasında yalnız müqəddəs kitabların nüfuzu deyil, eyni zamanda Teymurləngin qılıncı və döyüşçüləri durmuşdur. Buna baxmayaraq, onun vəziyyətində dindar, mömin müsəlman olmaq o qədər də sadə deyil. Şirvanşahla açıq konfliktə getmək üçün az cəsarət tələb olunmuşdur. Şeyx Əzəm kafirlərlə, yəni hürüflərlə mübarizə aparmaq üçün sərt mövqedə idi. O, kafir Nəsiminin əqidəsini qəbul edən və onun ardınca gedən qızını öz əli ilə boğaraq öldürür.

"Şəmsiyyənin ölümü" musiqi nömrəsində bəstəkar gənc qızın o dövər münasib olmayan möhkəm iradəsini, Nəsimiyə olan inam və məhəbbətini mahnıvari musiqi ilə təsvir edir.

MUSIQI 10

Qədim ərəb və ya fars musiqisinə oxşayan melodiya (skripkanın ifadəsində) muğamdan irəli gələn ritmik improvizasiyası ilə fərqlənir. Formasına görə mahnını bir neçə bölməyə ayırmaq olar: birinci – mi tonikasına istinad edir. Yuxarıya doğru hərəkət edən kiçik intonasiyalı melodik özləklər mahnının bu temasını yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, melodiyanın yuxarıya doğru hərəkəti ilə aşağıya doğru hərəkəti bir bərabərdə tarazlaşır. Bu periodun birinci cümləsidir. Periodun ikinci cümləsi mayenin kvintasının ətrafında qruplaşdırılır. Daxili genişlənmə nəticəsində sonrakı xanələr "mi" tonikasını təsdiqləyir. Mahnının ikinci hissəsi muğam oxunuşu tərzini əks etdirir. Burada hər şey dəqiq ritmə və xanəyə bölünmüşdür. İkinci hissəsinin ikinci cümləsi təmiz mahnı sekvensiyası ilə ifadə olunur. Burada birinci hissədən gələn motiv təkrarlanır.

Teymur təkcə Nəiminin edamı ilə soyumur. O edam yerinə bütün camaatı yığır. Nəimini atın quyuğuna bağlayıb tikə-tikə edirlər. Bu zaman Teymurun cəlladları xalqı bir-bir qırmağa başlayırlar. Həmin səhnəni bəstəkar "Xalqa işgəncə verilməsi" musiqi nömrəsində canlandırır.

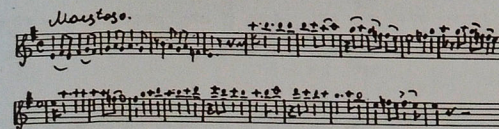
Burada "Birinci və ikinci gacava" musiqisinin küt motivi təkrar olunur.

Nəiminin edamından sonra Nəsimi Şirvanı tərk edir. İrana, Türkiyəyə səyahətə çıxır. Səyahət zamanı arvadı Fatiməni axtarır. "Axtarış" musiqi səhnəsində arfaların müşayiəti altında simli alətlər qrupu instrumental çahargah muğamının parçalarını ifalayırlar.

Nəimi və Nəsimi dövrün qurbanları oldular. Nəsimi diri-diri dərisini soyan cəlladlara "həqiqət məndədir", "mənim Allah" ölməz sözlərini qaytararaq gözlərini həyata əbədi yumdu.

Nəsimi öz arvadı və oğlunun gözü qabağında edam olunmuşdur. Edam səhnəsinin musiqisi təntənəli, məğrur, humanik tərdə səslənir.

MUSIQI 11

"Nəsimi" filmi tarixi mövzudadır. Belə əsərə musiqi yazmaq bəstəkardan xalqın tarixinə, adət-ənənələrinə, dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə dərinləndirən bələdçilik tələb edir. Xüsusilə simli alətlərlə mis alətlərin uyğunlaşdırılması gözəl təsir bağışlayır.

Əsərin dramaturji quruluşuna uyğun musiqi münəqışəli vəziyyətlərdə gərginliyin daha da artmasına kömək göstərir. Məsələn, "Teymurun geri çəkilməsi", "Nəsiminin həbsə alınması", "Xalqa işgəncə verilməsi", "Nəsiminin edamı" simfonik lövhələri ssenari müəllifinin və rejissorun fikrinə uyğun olaraq təzadlıdır, səs çalarları tündür, qatı boyalıdır. "Nəsimi" filmində musiqi tərəf-müqabil obrazlar şəklində qurulmuşdur. Məsələn, xalqın və əsas qəhrəmanın obrazları qəhrəmanlıq ruhunda bəstələnib. Düzdür, bəzi epizodlarda bu tematika öz "libasını" dəyişməli olur. Belə ki, "Xalqa işgəncə verilməsi" səhnəsində musiqi yavaşlayır, kədər notları artır. Lakin bəstəkar ümumiləşdirilmiş simfonik vasitələrlə belə, xalqın qəti iradəsini, onun inamını, qəhrəmanlığını sənətkarlıqla təsvir edir.

Filmin müxtəlif hissələrindəki mövzu rəngarəngliyi ilə yanaşı, bədii obrazların intonasiya ahəngdarlığı, bir-birinə daxili bağlılığı da diqqəti çəkir. Məsələn, "Qiyətli əşyaların yığılması", "Vəsiyyət", "Teymur və Şirvanşah" epizodlarında ayrı-ayrı motivlərin təkrarı, "Teymurun hücumu", "Teymurun geri çəkilməsi" səhnələrində ritm ümumiliyinə əməl olunması sənətkarlıq baxımından qiymətlidir. Bütün bunlar

Ədəbiyyat:

1. V.Sadiqov. Azərbaycan bədii kinosu. Bakı, "Elm", 1970.
2. L.Məlikova. T.Quliyev. Bakı, 1968.
3. A.İsazadə. Sovet Azərbaycanının musiqi həyatının salnaməsi (1920–1925-ci illər). Bakı, 1965.

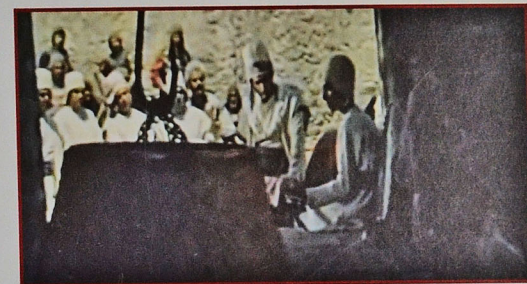
Резюме

Большой вклад в развитие Азербайджанского кино внес Т.Кулиев. Музыка Т.Кулиева к кинофильмам отличается большой ясностью и простотой. Музыка в фильме "Насими" играет необычайно важную роль, особенно симфонические картины, возникающие в кульминационные моменты фильма.

Ключевые слова: музыка, композитор, киномузыка, драматургия, история.

musiqi materialının bitkinliyi təsiri bağışlayır və filmin kompozisiya bütövlüyünə yaxından kömək göstərir.

Filmin əsas qəhrəmanı Nəsiminin yüksək dərəcədə tipikləşdirilməsi, ona xalqın adından danışmaq, xalqı təmsil etmək hüququ verilməsi musiqidə ümumiləşdirilmiş formalardan istifadə tələb etmişdir. Məhz buna görə də bəstəkar tərəfindən lirik-tragik planda həll olunan "Edam" səhnəsində, "Nəsiminin Şirvanşahla görüşü" epizodunda və Nəsimi obrazı ilə bağlı digər səhnələrdə öz şairinə inanan, onun işıqlı arzularına ümidlə baxan mərd xalqın musiqi mövzusu daim səslənir. Filmdə iyirmiyyə qədər musiqi lövhəsi vardır. Bəstəkar digər filmlərdən fərqli olaraq, burada instrumental formalara daha çox üstünlük vermiş və parlaq simfonik lövhələr yaratmağa çalışmışdır.

"Nəsimi" filmi əvvəldən axıra qədər tamaşaçıyı gərgin vəziyyətdə saxlayır. Bunun bir səbəbi də Tofiq Quliyevin yaratdığı musiqinin təsirli və məzmunlu olmasındadır. ♦

Summary

T.Guliyev has made a valuable contribution to the development of Azerbaijan cinema. T.Guliyev's music to films is notable for clarity and simplicity. In the film "Nəsimi" the music plays an important role. Symphonic pictures appeared in culmination moments of the film are especially important in dramatic respect.

Key words: music, composer, cinema music, dramaturgy, history.